

RINDI

Nr 1 • 2003

RINDI

TIDSKRIFT FÖR GOTLÄNSK BOTANIK

Årgång 23 • 2003 • Nr 1

Tidskriften ges ut av Gotlands Botaniska Förening

Redaktion: Gun Ingmansson, Vinkelgatan 2 b, 621 49 Visby
Bo Göran Johansson, Levide, Vall, 621 93 Visby
Karin Wågström, Furubjers, 620 33 Tingstäde

Rindi erhåller du antingen genom att bli medlem i Gotlands Botaniska Förening (att bli medlem kostar 125 kr/år för den som bor i Sverige, 200 kr/år för den som bor i utlandet och inte betalar genom svenskt postgiro) eller genom att prenumerera (samma pris som för medlemskap). Familjemedlem betalar 25 kr/år. Studerande betalar 60 kr/år.

Föreningens postgiro är 68 36 66-2. (OBS! Betalning med check accepteras ej!)

Adressen är: Gotlands Botaniska Förening, c/o Elsa Bohus Jensen, Irisdalsgatan 14, 621 42 Visby.

Gotlands Botaniska Förening

är en ideell sammanslutning som har som ändamål att verka för ökad kunskap om Gotlands växter och för bevarandet av en rik flora på ön. Föreningen vill också bland allmänheten sprida intresse för botanik och naturskydd.

Dessa mål söker föreningen förverkliga bl. a. genom att verka för utforskandet av Gotlands flora, att biträda myndigheter och organisationer i behandlingen av botaniskt betydelsefulla naturskyddsfrågor, att utge tidskriften Rindi och även på annat sätt informera om och propagera för sin verksamhet och sina åsikter samt genom att arrangera exkursioner och sammankomster.

Styrelse

Ordf.	Jörgen Petersson, Humlegårdsvägen 18, 621 46 Visby	tel 0498-21 45 59
V. ordf.	Karin Wågström, Furubjers, 620 33 Tingstäde	tel 0498-27 42 66
Sekr.	Gun Ingmansson, Vinkelgatan 2 b, 621 49 Visby	tel 0498-27 13 43
Kassör	Elsa Bohus Jensen, Irisdalsgatan 14, 621 42 Visby	tel 0498-21 61 92
Övriga	Kerstin Gahne, Stenkumla, Bertels 162, 621 95 Visby	tel 0498-26 21 44
	Bo Göran Johansson, Vall, Levide 508, 621 93 Visby	tel 0498-26 62 04
	Fabian Mebus, Skogs, Vall, 621 93 Visby	tel 0498-21 36 03
	Barbro Pettersson, Sigdes, Burs, 620 13 Stånga	tel 0498-48 30 04

Omslagsbilden: Alpnäcklar, *Orchis spitzelii*, och till höger en hybrid med Sankt Pers näcklar, *O. mascula* × *spitzelii*. Efter en akvarell av Staffan Rosvall i Gotlands Orkidéer, 1951.

Tryck: Snabba Tryck AB, Visby 0305.

Blomsterkonstnären Staffan Rosvall

GUN INGMANSSON, BO GÖRAN JOHANSSON och TORGNY ROSVALL

Staffan Rosvall föddes den 16 november 1922 i lärarbostaden i Klinte Kyrkskola som tredje barnet till folkskolläraren David Rosvall och hans hustru Ester, född Eneqvist. Redan från tidig barndom visade han konstnärliga anlag, säkert ett arv från fadern, som var en duktig tecknare och målare. Staffan tecknade flitigt, mest djur, men också annat. Han och grannpojken Johannes Siltberg skulpterade i lera och plastelina de djur, som de lekte med.

Skolhuset och dess omgivning var hans uppväxtmiljö. Här låg trädgården med allt vad man kunde önska sig, träd och blomrabatter, trädgårdsland, gräsplaner och vindlande gångar, flera buskage med en blandning av gamla träd och buskar. I de många fågelholkarna häckade flera intressanta arter, bl.a. flera par halsbandsflugsnappare, vars ungar ringmärktes av Staffan och hans äldre bröder tillsammans med läraren vid Högre Folkskolan i Klintehamn, Karl Kahlström, som med sin entusiasm väckte många elevers intresse för naturen och särskilt för fåglarna.

Bakom skolhuset fanns berget. Här på bergssluttningen kunde Staffan från tidiga barnår uppleva fåglarnas sång, kvitter och bobestyr. Det var här han senare i livet kom att teckna och fotografera många av sina fina bilder av bl.a. halsbandsflugsnapparna, vilket hans bok *Halsbandsflugsnappare och skärfläcka* vältaligt vittnar om. Här på sluttningen fanns också en intressant flora med röd skogslilja och många olika trädslag, en del av dem planterade av Klintebergets planteringsgille i början av 1900-talet. Strax nedanför berget, på andra sidan vägen mellan Klinte och Fröjel låg prästängan, med många sällsamma växter, Sankt Pers nycklar, brudsporre, den sällsynta luktsporren, ängsnycklar, flugblomster, svarthö och många andra. Det skulle föra för långt att räkna upp dem alla.

Detta alltsammans och föräldrar som förstod att understödja Staffans och syskonens intresse för denna underbara miljö, har de att tacka för den natursyn och det hembygdsintresse som följt dem från barndomen, och som säkerligen varit en stark och viktig drivkraft i Staffans livsgärning som konstnär, författare och hembygdskämpe.

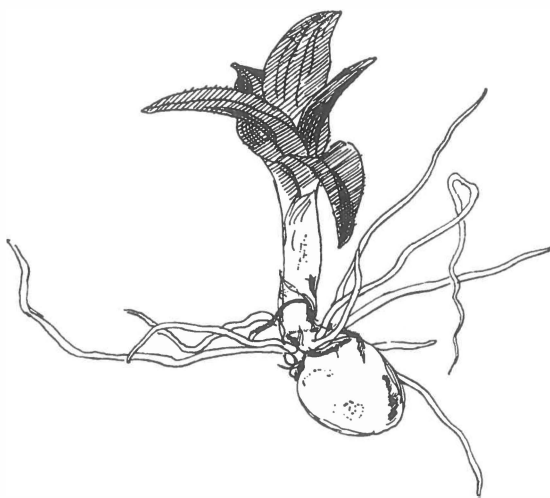
Staffan bestämde sig tidigt för att ägna sig åt konstnärsyrket. Han hade planer på att bli reklamtecknare och illustratör och började 1941 studera i Stockholm på en reklambyrå, på Tekniska skolan, som numera heter Konstfackskolan och hos Otte Sköld. Efter ett års

studier blev han emellertid sjuk i tuberkulos, som på den tiden skördade många offer. Det var flera ungdomar hemma i Klinte som drabbades och dog. Även för Staffan var prognosen dålig, men efter en årslång sanatorievistelse tillfrisknade han glädjande nog och kunde så småningom fortsätta sin konstnärsbana. Men planerna på fortsatt utbildning till illustratör fick skrinläggas och det blev som fritt verkande konstnär han ännu fick 60 år av aktivt liv, med naturen och hembygden som viktigaste kunskapskälla. Den 23 maj 2002 avled Staffan Rosvall.

Staffan Rosvalls första stora arbete var boken *Gotlands orkidéer*, som han gjorde tillsammans med Bengt Pettersson. Staffan gjorde illustrationerna, 20 helsidesplanscher i färg och närmare 40 tuschteckningar, medan Bengt Pettersson stod för text och kartor. Den kom ut 1951 och känns fortfarande fräsch och aktuell när man läser den och betraktar akvarellerna och teckningarna. I detta verk är plantorna "frilagda" i akvarellerna medan tuschteckningarna visas med sin omgivning. Omslagsbilden visar två exemplar av alpnäcklar, *Orchis spitzelii*, och till höger om dem en hybrid med Sankt Pers näcklar, *Orchis mascula* × *spitzelii*. I varje fall hybriden måste vara tecknad vid stranden i Hall, eftersom den fram till 1951 bara var känd från den lokalen. Några år senare upptäcktes en ny lokal för hybriden i Vamlingbo, varifrån Staffan senare tecknade av den i *Fagningros och jordsyren* 1976.

Till vänster en annan illustration från *Gotlands orkidéer*, ett uppslag med salepsrot, *Anacamptis pyramidalis*, och kärnnäcklar, *Orchis palustris*. Det är typiskt för Staffans illustrationer att de olika plantorna är avbildade som individer, var och en med sina kännetecken. De två salepsrötterna skiljer sig lite i färg och axets täthet och blomrikedom. De nedre bladen har vissnat vid tiden för blomningen. Också kärnnäcklarna representeras av två olika individer, där den högra har en mer markerad teckning i blomman än den vänstra. Gemensamt för dem båda, karakteristiskt för arten, är det glesa, eleganta axet, där varje enskild blomma framträder. Tuschteckningen nedan visar också en salepsrot.

Under hela sin tid som konstnär ägnade sig Staffan Rosvall åt de gotländska orkidéerna, inte bara som konstnär utan också som författare. I *Fagningros och jordsyren*, 1976, skildrar han dem både i ord och bild. I hans illustrationer har nu blyertsteckningen fått en framträdande roll. Teckningen ovan, tre kraftiga exemplar av salepsrot, *Anacamptis pyramidalis*, från 1980 är ett exempel. Också många akvareller i boken har en stomme av blyerts.

Nunneörter, släktet *Corydalis*, var också föremål för Staffan Rosvalls intresse. I det första numret av *Rindi*, 1981, beskrev han en avvikande form av smånunneört, *Corydalis intermedia*, med en extra sporre. Redan i *Fagningros och jordsyren* 1976 behandlade han alla de inhemska gotländska arterna och därutöver även sibirisk nunneört, *Corydalis nobilis*. Här ägnade han sig särskilt åt en population vid Västergarn, känd från 1945, som vid den tiden ansågs vara arten *Corydalis laxa* och kommenterar att den har "bestämda drag som påminner om smånunneörten". Senare har denna population visats vara en egen art, som bara finns på Gotland och fått namnet gotlandsnunneört, *Corydalis gotlandica* (Magnus Lidén 1991). Gotlandsnunneörten är, under namnet handnunneört, illustrerad med två blyertsteckningar i *Fagningros och jordsyren*. Till Magnus Lidéns översiktsartikel över de svenska nunneörterna i *Svensk Botanisk Tidskrift* 1991 (85:2) hade Staffan också gjort en akvarell som prydde tidskriftens omslag. Här ovan en blyerts från samma år.

En art som i norra Europa bara finns på Gotland är gotlandsranunkel, *Ranunculus ophio-glossifolius*. På Gotland är den i dag bara känd från två mycket små lokaler. På primär-lokalen i Väskinde socken, där den upptäcktes 1861, har den inte setts på 50 år. Den lokalen är i dag starkt igenvuxen och det är mycket osannolikt att gotlandsranunkel skulle kunna återfinnas där. Det är en art som hör hemma i södra Europa och i den sista bok som Staffan gav ut, om växter från Gotland och Kreta, var det naturligt att den presenterades, eftersom den förekommer på båda öarna. Där illustrerades den av en akvarell från Gotland. Bilden ovan är från samma tillfälle och visar samma exemplar som bilden i hans bok.

Staffan Rosvall ägnade sig också åt växternas kulturhistoria, deras namn och traditionella användning. I *Fagningros och jordsyren* finns mycket att hämta för den som vill veta mer om gotländska växtnamn. I uppsatsen *Äldre källor till gotländska växtnamn* (Rindi 1987:1) skriver han om växtnamn som Linné antecknade från sydöstra Gotland. Han behandlar också de gotländska växtnamn som finns i ett av Sveriges äldsta herbarier, Antonius Münchenbergs Herbarium Vivum, till största delen insamlat på Gotland 1701 och 1702, då denne verkade som informator hos prästfamiljen i Vall socken. Till detta verk återkom Staffan också i sin sista bok, *Staffan Rosvall Blomtecknare, Växter från Got-*

land och Kreta. Bilden på föregående sida visar två arter med helt olika historia, som växer tillsammans på en hållmark på gränsen mellan Visby och Bro, klipplin, *Linum austriacum*, och hylsnejlika, *Petrorhagia prolifera*. Den förstnämnda arten är en sen inkomling i Gotlands flora, troligen inkommen med gräsfrö som såtts ut i vägkanten i samband med vägarbeten, troligen någon gång omkring 1960. Den andra är en gammal växt i Gotlands flora och växer både på rena kalkklippor eller på plan, sprickig hållmark som lokalen i Visby/Bro eller på torra sandbackar. Den noterades redan av Fuiren och Sperling när de besökte Gotland 1623.

Bilden ovan visar en växt vars ålder på Gotland vi inte vågar bedöma. Det är karlsösallat, *Mulgedium quercinum* var. *quercinum*, först uppgiven från Sverige av Linné som uppgav den från Lilla Karlsö 1741. Staffan behandlar karlsösallat både i *Fagningros och jordsyren* och i *Växter från Gotland och Kreta*. Han skriver om prickarna på blomholkarna och om frukterna: "De sitter vackert i krans, ett tiotal i varje blomma, korpsvarta, med en svag liten flygpensel." På blyertsteckningen ovan ser man vad han menade. Frukternas svärta framhävs av blyertsen.

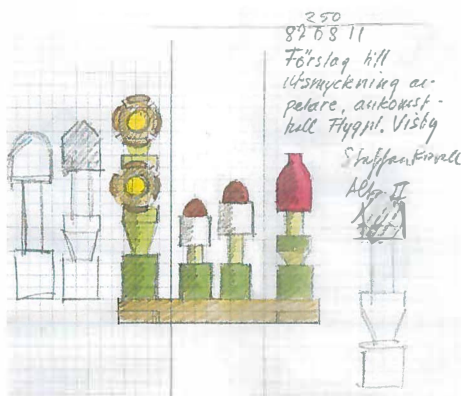
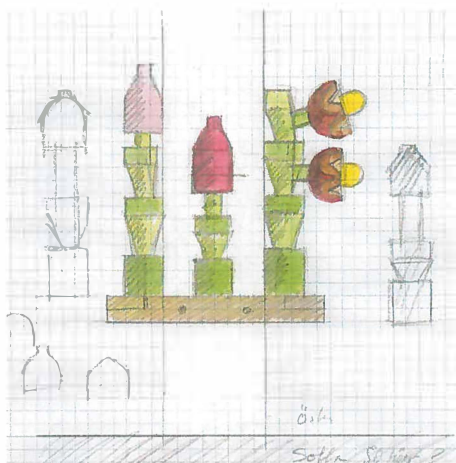
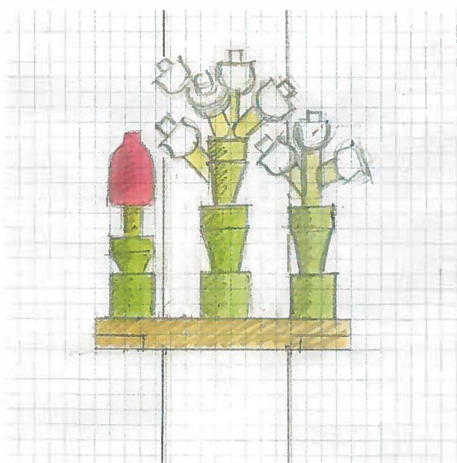
Gotlandssolvända, *Fumana procumbens*, är en art som man kan finna på Gotlands hällmarker, någon gång också på rena sandområden som vid Ireviken. I *Fagningros och jordsyren* följde Staffan Rosvall i en serie blyertsteckningar en plantas blomning en dag i augusti från halv fem på morgonen då solen gick upp till klockan tio då blomningen var helt avslutad och de gula kronbladen låg strödda på marken. Han återkommer till gotlandssolvändan i *Växter från Gotland och Kreta*, där ovanstående bild finns med. Kreta bidrar i den boken med en närstående art, *Fumana arabica*.

Från samma bok har vi också tagit med två bilder av orkidéer. Först Kretas ophrys, *Ophrys cretica*, som har en utsökt tecknad läpp som skiftar i färg från mörkbrunt till brunsvart och i detta löper en distinkt, ljus slinga. De tre yttre kalkbladen är tillbakaböjda och i Staffans akvarell går de i färger från grönaktigt till rosa. I blommans centrum står könspeglaren rakt upp, man skimtar de två gula halvorna på ståndarknappen, och över den finns ett utskjutande bihang, som ett litet fågelhuvud med en spetsig näbb. På Kreta är den inte ovanlig i gräs- och buskmarker. På bilden växer den tillsammans med en medelhavssläkting till vårt hedblomster, troligen *Helichrysum stoechas*.

Som sista bild från Kreta har vi från Staffans Rosvalls bok valt en blyertsteckning av kretanycklar, *Orchis boryi*. Det är en av de ovanligare orkideerna på Kreta. Blommorna i axet öppnas uppifrån, så ett inte helt utslaget ax blir bredast upptill, som en liten blom-bukett som böjer sig utåt i en vas. Staffan skriver i sin bok att han följdes till en av lokalerna av två vakter: en hög, ogillande rauk omkretsad av korpar samt en orm, som han stötte på var dag han gick till kretanycklarna. Växtplatsen var en fuktsänka under en sluttande olivskog.

Som en avslutning på denna korta översikt av Staffan Rosvall som konstnär och författare vill vi visa några av hans träskulpturer, i detta fall en grupp av orkideer som han gjorde till den nya ankomsthallen vid Visby flygplats. Vi kan följa hans arbete från de inledande skisserna till den färdiga gruppen med guckusko, krutbrännare, vit skogslilja och Adam och Eva. Ovanför orkidéerna svävar en trollsända över en gul näckros.

Man möter ofta Staffan Rosvalls konst på Gotland. Det kan vara en akvarell eller en teckning hemma hos någon som kanske fått den från Ängeskommittén som tack och belöning för god skötsel av ett gotländskt änge, eller någon som själv införskaffat den. Hans böcker finns i många hem; *Gotlands orkidéer* är en eftersökt bok på bokauktioner och antikvariat. Genom åren har han presenterat Gotlands natur i tidningsartiklar både i dagspress och i fackpress som *Rindi* och *Svensk Botanisk Tidskrift*. I flera offentliga lokaler kan man också möta hans träskulpturer. Staffan Rosvall har lämnat oss men hans verk finns kvar.

Botaniska utflykter på Kreta med Staffan Rosvall

ERIK W. OHLSSON

Staffan Rosvall fick sitt genombrott som blomtecknare när han illustrerade Bengt Petterssons bok *Gotlands orkidéer* 1951. Maken till orkidébilder hade tidigare knappast skådats och Staffan blev med detta arbete den kände och etablerade orkidétecknaren.

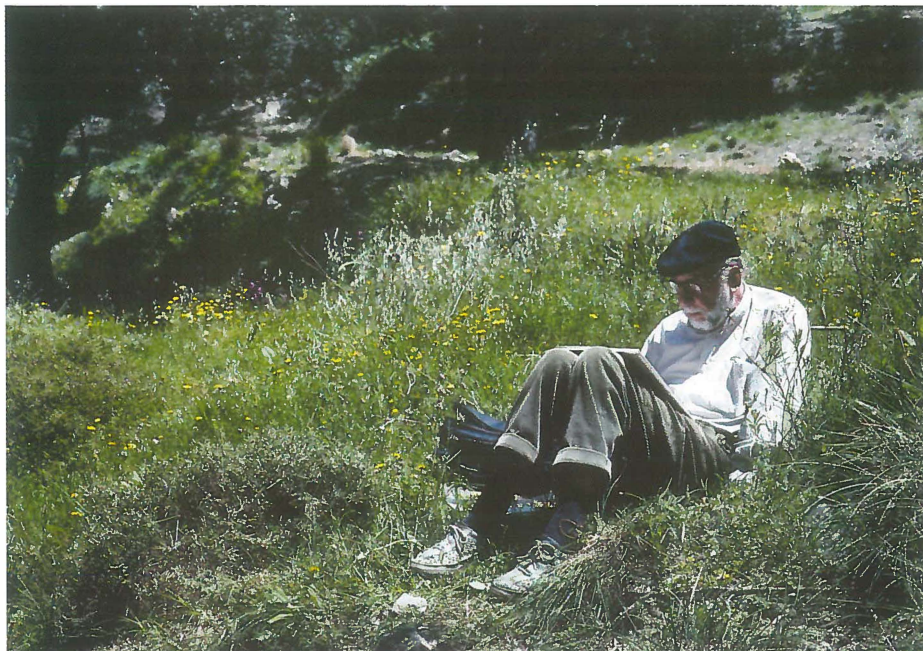
Staffan var en oöverträffad mästare på att med pensel och penna skildra den gotländska växtvärlden. Hans bilder är oftast mer än enbart en florailustration. De växer ut till konstfulla skildringar av växten i sin miljö. Skymmande gräs eller bredvidstående blommor har inte plockats bort för att preparera fram den växt som skall avbildas, något som annars är regeln i de vanliga florornas teckningar eller fotografier. Av en konstkritiker berömdes Staffan en gång för att han visade en ”ostädad” natur.

År 1976 debuterade Staffan som naturboksförfattare med boken *Fagningros och jordsyren*. Här berättar han om sina favoriter bland de gotländska växterna, inte minst orkidéerna. Alla de gotländska orkidéarterna är med. Boken är en guldgruva för den som vill veta mycket om den speciella, gotländska floran.

Kreta

För drygt 40 år sedan kom Staffan för första gången till Kreta – Medelhavets blom- och orkidérikaste ö. Kreta gav honom hemkänsla. Han upptäckte öarnas släktskap. Det finns en påtaglig sådan mellan Gotland och Kreta, även om öarna vid första anblicken snarast kan tyckas vara varandras motsatser. Det 30 kvadratmil stora Gotland är platt som en pannkaka medan den 80 kvadratmil stora Kreta är en starkt kuperad ö, med bergmassiv som stiger direkt ur havet upp till höjder på nära 2 500 meter. Kalkberggrunden på de båda öarna ger en flora som har mycket gemensamt. Den vänlighet som möter kretaresenären ute i byarna för också tanken till Gotland. Kärleken till Kreta blev hos Staffan bestående och han kom att återvända dit så gott som varje tidig vår. Med tiden blev han en framstående kännare av medelhavsfloran och så småningom föddes tanken på att göra en bok om Kretas och Gotlands växter. Men – skriver Staffan – ”Det här blir ingen medelhavsflora, bara ett nedslag bland växter, lika nyckfullt som vinden över bergen på Kreta.” Detta är ett upplägg som vi känner igen från boken *Fagningros och jordsyren*. Även i Kretaboken ligger tonvikten på orkidéerna. Kreta är verkligen orkidéernas ö. Drygt 70 arter finns här och ungefär hälften av dem är *Ophrys*-arter.

Det var *Ophrys*-arterna som lockade mig och några vänner till Kreta. Upprinnelsen var

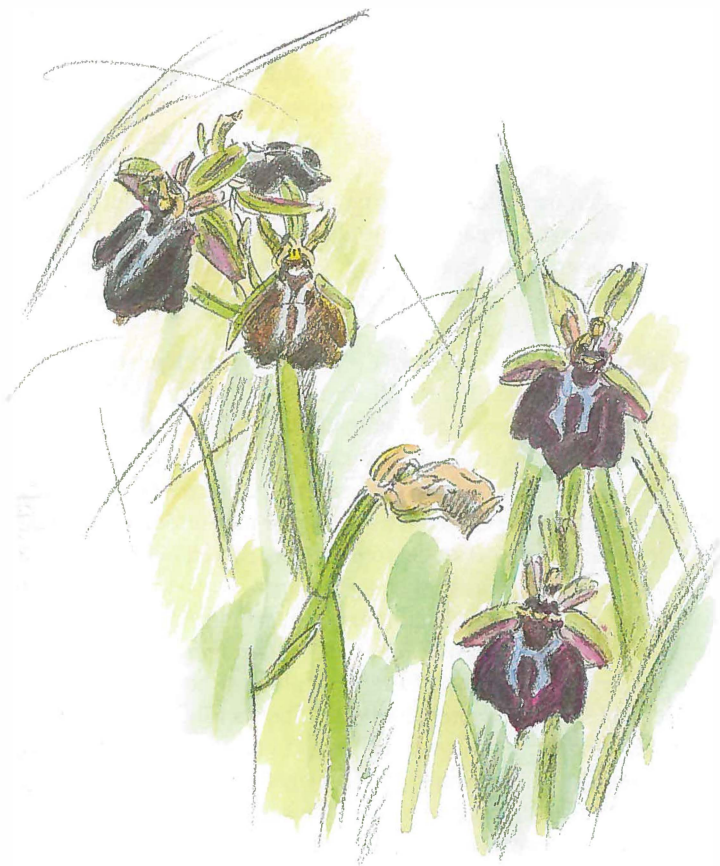

Staffan har intagit sin arbetsställning. Han lutar sig mot ett uppfällbart ryggstöd och har en masonitskiva i knäet som staffli. Kreta. Foto: Erik W. Ohlsson.

bekantskapen med Mossberg/Nilssons vackra bok om Europas orkidéer där de mest fantastiska flugblomsterarter beskrivs och avbildas. Påfallande många av bilderna är just från Kreta och Syditalien. En resa till Sicilien i mars gav ett relativt dåligt botaniskt utbyte varför jag bestämde mig för att i stället försöka med Kreta. Staffan och Inger Rosvall befann sig som vanligt på Kreta i april 1994 varför jag och en god vän stämde träff med dem i staden Agia Galini på Kretas sydsida sista veckan i denna månad.

Resan blev en fullkomlig succé. Redan utmed vägen från flygplatsen i Chania och ner till Agia Galini träffade vi på ett tiotal orkidéarter. Vi hittade kärnnycklarnas närmaste släkting paradnyckel, *Orchis laxiflora*, de antropomorfa - människofornade - orkidéarterna borstnycklar, spöknnycklar, apnycklar (*Orchis italica*, *Aceras anthropophorum*, *Orchis simia*), flera arter av svårbestämda satrnycklar (*Serapias* sp.) och praktfulla fågelophrysar, sågstekelophrysar, gul ophrys, humleophrys m.m. (*Ophrys heldreichii*, *O. tenthredinifera*, *O. lutea*, *O. bombyliflora*). Ganska snabbt fick vi också en uppfattning om i vilken typ av marker det lönade sig att leta efter orkidéer. Såg det ut som sydsidan på Stora Karlsö var det perfekt orkidémark.

Staffan och Inger blev sedan våra kunniga guider. De många tidigare besöken och goda kontakter med andra Kretabotanister hade givit dem stor kännedom om det mesta och

Grigoriaophrys, *Ophrys grigoriana*.

bästa på Kreta.

Vi fick följa med till lokaler för kretanycklar, *Orchis boryi*, den endemiska sällsynta och rent av utdöende nära släktingen till våra göknycklar och till den vackra och sällsynta biophrysen, Kretas ophrys, vitglänsande ophrys, sågstekelophrys (*O. apifera*, *O. cretica*, *O. candica*, *O. tenthredinifera*) och mängder av andra Kretaspecialiteter ej att förglömma. På en vecka hann vi med att se mer än hälften av Kretas orkidéarter och mycket annat. Själva kunde vi kvittera med att visa våra guider lokaler för tätyxne och pricknycklar som vi råkat springa på. Efter denna vecka har det blivit ett måste att återvända en eller ett par veckor varje tidig vår.

Ophrys grigoriana

Det skulle visa sig att vi hade gjort ett betydande botaniskt fynd på Kreta fast vi själva från början inte visste om det. På en lokal för kretanycklar vandrade vi omkring i den kuperade terrängen medan Staffan satt lutad mot sitt specialgjorda ryggstöd och tecknade en kretanyckel. Nedanför randen av en kalkstensklippa råkade en av oss hitta en ovanligt stor och praktfull ophrys som ingen av oss tidigare sett. Läppen var stor, utbredd, försedd med hundöronliknande sidolober och bar en silverglänsande teckning. Staffan ritade av den, jag fotograferade den och eftersom det fanns åtskilliga exemplar tog jag med en enskild blomma ur ett av axen för närmare bestämning och pressning. Det närmaste vi kunde komma, vid en noggrannare examinering, var att det borde vara en storblommig variant av *Ophrys spruneri*. Den hade vi tidigare sett. Dock var nyfyndet flera nummer för stort.

Kretas bästa orkidéflora *The wild orchids of Crete* är skriven av Kretabotanisten Antonis Alibertis. Den upplaga vi då hade tillgång till var tryckt 1989. År 1997 gav Alibertis ut en nyreviderad upplaga, denna gång med tysk text. Då Staffan fått den i sin hand ringde han mig och påpekade att vår mystiska ophrys sannolikt var identisk med en i den nya upplagan beskriven ny ophrysart *Ophrys grigoriana*. Det första fyndet av denna växt hade gjorts 1987. Här rörde det sig bara om tre exemplar men ett senare fynd av en lokal med drygt 50 likadana hade klargjort att det rörde sig om en helt nyfunnen, endemisk art som efter den senaste fyndorten döpts till *O. grigoriana*.

Jag sände över fotot och den pressade blomman till Antonis Alibertis som svarade att han var ganska säker på att vi funnit en ny lokal för *grigorianan* och att detta i så fall var den fjärde kända lokalen. Han bad också att vi skulle visa honom den vid vårt nästa besök på Kreta. Detta blev möjligt våren 2000 då Alibertis följde med till lokalen. Han verifierade då vår bestämning, gratulerade till fyndet och fotograferade varje blomma på lokalen där det fanns drygt 30 exemplar av *O. grigoriana*.

I april var min hustru Inga och jag på Kreta. I sällskap hade vi Inger Rosvall. Staffan kunde inte komma med då han måste stanna hemma och lägga sista handen vid de färgtråsnitt som skulle beledsaga bibliofilupplagan av hans nya bok.

En dag gjorde vi tre en botanisk promenad på bergen söder om den lilla byn Nithavris. Det visade sig vara ypperliga orkidémarker med säkert tio till tolv olika arter i blom. Där hittade Inger plötsligt en ensam *O. grigoriana* i full blom. Trots ivrigt sökande var det omöjligt att hitta flera. Trots detta var det en helt ny lokal att lägga till det knappa tiolet som man nu känner för denna nyupptäckta, endemiska ophrys.

Glansnyckeln

Glansnyckeln, *Orchis prisca*, endemisk art för Kreta, är den närmaste släktingen till en av Staffans stora gotländska orkidéfavoriter, alpnnyckeln. Liksom alpnnyckeln växer den i tallskog. Av sådan finns på Kreta bara några få rester i form av dungar av kalabrisk tall, *Pinus brutia*. Skogarna ligger högt, 1000-1200 meter över havet. Den lokal Staffan kände till låg på denna höjd, invid den lilla byn Thripti på nordöstra Kreta. För att fånga denna exklusivitet i blom fick vi göra två resor hit upp. För den som är van att köra på goda,

plana gotländska vägar är bilfärder på Kreta ofta rena mardrömmen. När man lämnar de stora basvägarna hamnar man oftast på dåliga serpentinvägar där delar av den smala vägbanan understundom är borteroderad av vinterns skyfall. Dessa schakt i vägen är då markerade med stora stenblock utlagda mitt i körbanan. Skyddsräcken är en sällsynthet. Vanligare är däremot små kapell i dockskåpsformat som utvisar var någon trafikdödsplats.

Oförglömlig var vägen upp till Thripti. Den var en urschaktning i den nästan lodrät branta 1000 meter höga bergsidan. Vägens stigning var osannolikt brant och vägbanan smal och dåligt underhållen. En av våra hyrbilar klarade heller inte denna väg, utan lade av när vi var nästan uppe. På något sätt kom vi i alla fall fram. Vid det första besöket hade till vår besvikelse glansnyckeln ännu ej slagit ut. Vi hittade dock de ganska långt komna knopparna och kunde lätt identifiera nycklarna. De är liksom alpnäcklarna mycket glansiga, nästan som blankfernissade – något som givit *Orchis prisca* dess svenska namn.

Här fanns också mycket annat att titta på. Bl.a. de av mistlar översållade tallarna, sparrisyslor, gullvivenäcklar, Anatoliensäcklar (*Limodorum abortivum*, *Orchis provincialis*, *O. anatolica*) och överblommade Romeo och Julia (*Dactylorhiza romana*), medelhavsmotsvarigheten till vår Adam och Eva. Nervägen var minst lika nervpåfrestande som uppvägen. Mötet med en väghyvel underlättade inte.

När vi återvände en vecka senare fick vi se glansnycklarna i blom. Likheten med alpnäcklarna är slående. Den största skillnaden är att de övre yttre kalkbladen på glansnyckeln står uppfällda som ett par kaninöron, men de är lika grönbruna som på alpnäckeln.

Kretas sporrisysla

Den sannolikt största och mest eftersökta bland Kretas orkidéer är den endemiska sporrisyslan, *Cephalanthera cucullata*. För övrigt den enda orkidé som är fridlyst på ön. Den växer på höga höjder i bergens blandskogar av ek, cypress och tall. Det var en orkidé som verkligen kom att bereda Staffan mycket bekymmer innan han lyckades avbilda den.

Den lokal Staffan hade fått uppgifter om ligger längst upp i den 5,5 km långa, mycket djupa Zarosravinen på södra Kreta. Upp i ravinen leder en mycket svårforcerad gångstig på ravinens botten. Stundom får man klättra på branta trappor eller ta sig fram i vild blockterräng innan man till slut når ravinens början, högt uppe under snökanten. Jag hade gjort flera försök att ta mig hela vägen upp i ravinen, men varje gång varit tvungen att vända på halva vägen p.g.a. hjärtbesvär. Även för Staffan var det fysiskt omöjligt att vandra hela denna väg.

Dock hade Staffan fått reda på att det fanns en bakväg hit upp. Det är en mycket dålig körväg otänkbar att forcera med en vanlig personbil, men farbar med större och terränggående fordon. Staffan hade rekognoscerat vägen så långt det var möjligt med sin hyrbil och också ett år hyrt en lastbil som tagit honom hit upp, dock utan att han lyckats få tag på den åtråvärda skogsliljan.

I mitten av maj 1998 bestämde vi oss för att göra om expeditionen. Hos biluthyraren i Agia Galini hyrde vi en fyrhjulsdriven jeep och för säkerhets skull anställde vi också en

Glansnyckel, *Orchis prisca*.

erfaren chaufför, som väl kände terrängen här då han var född och uppväxt i den intilliggande staden Zaros. Han var verkligen en driven förare. Redan nere på landsvägen körde han så att vi satt med hjärtat i halsgropen. På den primitiva serpentinvägen upp till ravinens början blev det än värre. Ofta åkte vi i ett par hjulspår, bokstavligen talat på ravinens brant med stup på hundratals meter intill oss. Allt gick dock lyckligt och plötsligt var vi framme på en sällsynt vacker plats. Vägen slutade i en lund av jättelika, urgamla plataner som omgav ett litet enkelt kapell. Genom lunden porlade en klar bäck omgiven av bestånd av Kretas munkhätta, en stor klargul kalla.

Vi följde bäcken ner i ravinen och hittade efter något hundratal meter den första sporrssysslän, tyvärr bara i knopp. Lite längre ner fanns några som var bättre. De var dock ganska dåligt utslagna, små och ynkliga.

Staffan slog sig ner och började teckna dessa. Under tiden klättrade jag upp utefter ravinens norrsida för att se om det inte här i solljuset kunde finnas exemplar som var längre komna. Så var också fallet. Nästan allra högst upp fick jag se ett kraftigt, nära nog helt utslaget, exemplar. Frågan var bara hur jag skulle kunna komma intill det. Den getstig jag tagit mig upp på gick i zig-zag och där gick det relativt lätt att hålla sig kvar på den mycket starkt sluttande branten som dessutom var klädd med hala pinjebarr.

Genom att hålla mig fast i pinjer och buskar lyckades jag hasa mig fram till sysslan. För att fotografera den var jag tvungen att manövrera kameran med ena handen eftersom jag måste hålla mig fast med den andra i en liten pinje. Naturligtvis tog filmen slut efter några få bilder.

Jag fick i alla fall ett gott tillfälle att närmare studera denna märkliga blomma. Med sitt tätta ax med stödblad påminner den mest om storsysslan men sporrssyslans färg är läckert rosa och varje blomma har längst ner en liten kort sporre som givit den namnet sporrssysla.

Staffan kunde inte komma hit upp och teckna. De exemplar han avbildade gav inte växten rättvisa. Något år senare gjorde han ett nytt försök att hitta sporrssysslan på denna plats. Inte en enda blomma syntes då till. De många, svarta, trädklättrande getterna, som håller till här uppe, hade förmodligen betat bort dem. För att få en bra bild till sin bok tecknade sedan Staffan sporrssysslan med en färgbild han fått låna av sin vän Karl-Åke Karlsson som förlaga. Mina foton blev av förklarliga skäl inte helt lyckade.

I vårt avtal med den grekiske chauffören Stefano, som förde oss hit upp till sporrssysslorna, hade vi avtalat att han skulle vänta på oss i max sex timmar. Vi hade rustat oss för en heldagsutflykt och medförde matsäck och några flaskor grekiskt öl. Detta har alltid en alkoholhalt av 5%. Väl här uppe kom vi att tänka på att även Stefano behövde ha någon förtäring. Nu blev det verkligen problem med drycken. Kunde vi verkligen med gott samvete bjuda honom på detta starköl, med tanke på den kommande körningen? Dessvärre hade vi inget annat med oss och efter en viss tvekan frågade vi om han ville dela mat och dryck med oss. Han avböjde artigt och förklarade att även han hade provianterat och förevisade medhavd matsäck i form av ett nybakat bröd och en plastflaska på en liter gott kretensiskt vin. Efter att ha förtärt detta återbördade han i hög stämning oss lyckligen till Agia Galini. Nedfärden blev minnesvärd.

Erik W. Ohlsson
Bondans, Fårö
620 35 Fårösund

Tack

Redaktionen vill framföra sitt varma tack till Inger Rosvall, som välvilligt ställt skisser, teckningar och akvareller till förfogande för artiklarna i detta nummer.

Gun Ingmansson, Bo Göran Johansson och Karin Wågström

Griftetal vid Staffan Rosvalls begravning, Klinte 27 juni 2002

EBBE KLINT

Allt kött är gräs och all dess härlighet som ett blomster på marken. Gräset torkar bort, blomstret förvissnar när Herrens andedräkt blåser därpå. Ja, folket är gräs! Gräset torkar bort, blomstret förvissnar, men vår Guds ord förblir evinnerligen.

”Ni skall inte vara ledsna, jag har levt ett rikt liv” sa Staffan till någon av de sina från sitt sjukläger. Alla vi som kände Staffan Rosvall väl kan ganska lätt höra hans egen röst bakom orden ”Ni skall inte va ledsna, jag har levt ett rikt liv”.

Rikt – med det menar vi väl ett i djupaste mening glädjerikt liv. Bestämt är det så att den allra djupaste, mest genuina glädje som finns heter skaparglädje – förmågan att kunna skapa, göra någonting, tillverka, få se resultat. Vi möter den hos varje barn, barnets skaparglädje. Vi minns hur det var med oss själva eller är med våra barn och barnbarn. Ett barn har någonting ritat, någonting målat, någonting skrivit eller byggt eller upptäckt och kommer förvånat och glädjestrålade: ”jag kan, jag kan!” Den glädjen är genuin, lika gammal som människan själv, och jag menar att den faktiskt kan spåras tillbaka ända till Bibelns skapelseberättelse där det efter varje skapelseakt står om Skaparen själv: Gud såg att det var gott. Skaparglädje!

Och då kan vi förstå att Staffan Rosvall ville och kunde summera sitt liv just så som han gjorde. ”Jag har levt ett rikt liv” – så kan den säga, som mer än de flesta har haft den stora glädjen i livet att få skapa, ”få till det”, se resultat, vara sin egen kritiker, kanske tycka om det han har gjort och glädjas i vetenskapen om att få lämna det efter sig som någonting bestående. Många av oss har där hemma i bokhyllan eller på väggen någonting med Staffan Rosvalls signatur.

”Allt kött är gräs och all dess härlighet som ett blomster på marken. Gräset torkar bort, blomstret förvissnar”.

Allt vad människa heter har som gräset, som blomstret, sin härlighet, sin utrustning, sin rikedom. Somliga tycker vi, på ett särdeles rikt eller speciellt sätt. Det gäller om växter men om oss människor också. Och Staffan hade sin härlighet, sin rikedom och var tacksam för den. ”Gud gav mig av sin rikedom...”, sin skaparförmåga och skaparglädje. Men bibelordet talar allvar med oss också. Påminner om att varje blomster på marken står under förgängelsens lag – människan också: folket är gräs. *Folket är gräs – gräset torkar bort och blomstret förvissnar.* Sommarsalmer och andra instämmer: ”Allt kött är hö och blomstren dö och tiden allt fördrivar”. ”Knappt tändes, år, din blida vår så bleknar glansen av.” ”Av förgängelsen är färgad all den fågring sommarn gav.” Staffan Rosvall – den blomstervän han var – var säkert den förste av oss alla att se det. Han fick insomna när

blomstertiden ännu stod i sitt flor. Men när vi nu har hunnit fram till hans begravningsdag har året redan vänt... ”Gräset torkar bort, blomstret förvisnar,” går mot mognad och skörd.

Sedan är det väl slut – för blomstren och människan med dem? Det är här vi ännu en gång kan och skall fråga gräset och blomstret – är det det? Nej inte, säger orkideerna och alla de andra. Vi kommer igen, på både Gotland och Kreta, du visste var vi finns, du kunde komma, igen och igen, år efter år. Du kunde blomteckna oss så länge du levde. Så förgängelse – ja. Det är naturens ordning. Men alltid bara för att vi bortom död och förgängelse skall kunna ana en ny vår, nytt liv, nya skapelser och tider. ”Kornet har sin vila djupt i frusen jord, är ej dött, det väckes av Guds skaparord --- vet att våren kommer...”

Gräset torkar bort, blomstret förvisnar, men – för det fanns alltså ett ’men’, också för oss – vår Guds ord förblir evinnerligen.

Det är det gudsordet som säger att skapelsens Gud också är nyskapelsens Gud - med makt att till sist frälsa från död och förvandla, ge nytt liv i ny härlighet, en ny sorts kropp – en som Bibeln kallar för just härlighetskropp, till likhet inte bara med gräsets och blomstrets härlighet utan då med Jesus själv: För, heter det: ”Han skall så förvandla den kropp vi har i vår ringhet att den blir lik den kropp han har i sin härlighet, ty han har kraft att underlägga sig allt.”

Alltså: Staffan har levt ett rikt liv men har, liksom vi alla (kanske till sin egen överraskning!) en än större rikedom, ett än rikare liv framför sig, Livet självt.

